

ƏLYAZMANIN DİL VƏ ÜSLUBU ÜZƏRİNDƏ REDAKTOR İŞİ**U.H.CANIYEVA**

Xalqın tərbiyəsində və inkişafı prosesində əsas rollardan biri kitabın öhdəsinə düşür. Kitab da yaradılarkən onun üzərindəki iş əsil zərgər dəqiqliyi ilə aparılmalıdır. Hər bir kitab həm elmi, həm ideya, həm məzmun, həm də bədii cəhətdən qüsursuz olmalı, oxucu tələbinə yüksək səviyyədə cavab verməlidir.

Oxucu auditoriyasına çatdırılan hər bir kitabda xəlqilik, millilik, ən nəhayət onun dili qorunmalıdır. Dilin qorunması dedikdə, ilk növbədə onun ifadə vasitələri nəzərdə tutulur. Qrammatikadan bəlli olduğu kimi fikri ifadə etmək üçün cümlələrdən istifadə olunur. Cümlələr sözlərdən ibarətdir. Sözlər də müəllifin əsas ifadə silahıdır.

Hər bir əsərin müəllifinin özünə xas ifadə tərzini, ifadə vasitələri mövcuddur.

Redaktor da öz növbəsində işlədiyi əlyazmanı öyrənərkən ilk növbədə diqqəti müəllifin ifadə tərzinə, dilinə yönəltməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, əlyazma hansı dildədirsə, onu redaktə edən şəxsən də ana dili həmin dil olmalıdır. Əks təqdirdə redaktor nə əlyazmanın ruhunu, nə də müəllifin dilini dərinədən qavraya bilməz. Əlyazmanın dili ilə redaktorun ana dili eyni olarsa, o redaktə etdiyi işin dil və ədəbi üslubunun da hansı tələblərə cavab verdiyini daha aydın təsəvvür edə bilər, işin səmərəli redaktəsinə daha çox nail ola bilər. Hər bir redaktor öz üzərində çalışmalı, peşəkar, səriştəli redaktorların iş üsulunu öyrənib, onlardan bəhrələnməlidir. Elə bir müəllif tapmaq mümkün deyil ki, onun işi redaktə tələb etməsin. Ən savadlı müəllifin işi belə dəqiqliklə yoxlanılmalı, hər bir ifadəyə qayğı ilə yanaşılmalıdır. Buna görə də, redaktor şübhə doğuran ifadələri, sitatları dəfələrlə nəzərdən keçirib, onların gələcək oxucuya aydın olmasında, çətinlik törətməməsində öz qüvvə və bacarığını əsirgəməməlidir.

Redaktə işində əsas tələblərdən biri, dilin aydınlığına, dəqiqliyinə və yığcamlığına diqqət yetirməkdir. Redaktor bəzən hər hansı bir fikrin daha lakonik, daha aydın verilməsi üçün hər bir ifadənin üzərində düşünür, daha qüvvətli sinonimlər axtarıb tapır.

Dil və üslubun təhlili ədəbi redaktənin təcrübi üslubiyyatının mühüm bir sahəsidir.¹

İstər ədəbi, istər elmi, istərsə də bədii əsərin üslub və dilinin redaktor təhlili daha geniş məqsədlər güdür. Bu məqsədlər ondan irəli gəlir ki, funksional üslub haqqında danışarkən onun müxtəlif sosial faktlarla şərtləndiyi nəzərdə tutulur.

¹ Мильчин А.Э. Методика редактирования. М., Книга, 1980, с.256.

Redaktor predmetin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq hansı nitq vasitələrinin nə dərəcədə düzgün seçildiyini və istifadə edildiyini müəyyənləşdirməlidir.

Baxmayaraq ki, dil və üslubun təhlili redaktə prosesində əsas sahələrdən biri kimi götürülür, onlar təhlilin təcrübi metodikasına toxunmur, onlar yalnız uzlaşmanı təmin edir.

Əsərin dilinin və üslubunun təhlilini təmin edən tələblərə riayət edən redaktor heç bir səhvə yol verməməyə çalışaraq öz vəzifələrini yerinə yetirməlidir. A.E.Milçinə görə qeyd olunan tələblər aşağıdakılardır:

Birinci tələb - təhlili başlamazdan öncə mətnin dilinin və üslubunun ümumi spesifik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək vacibdir.

Redaktor əsərin dilinin və üslubunun xüsusiyyətlərini öyrəndikdə müəllifin stilistik priyomlarını, ləksik və sintaktik aludəliyini, ona xas olan səhv və xətalara dərk etdikdən sonra mətnin üslubuna məntiqi cəhətdən düşünülmüş, məqsədyönlü şəkildə tənqidi yanaşa bilər.

Redaktor əlyazmada qüsurlar və xətalara mütəmadi olaraq diqqət etməlidir: lazımsız təkrarları, eyni ibarələri, yerində işlənməmiş ifadələri və s. Öz işinə hörmətlə yanaşan heç bir redaktor mətni adiləşdirən, zəiflədən hallarla barışmamalıdır.

İkinci tələb - üslubiyyatın qiymətləndirilməsi, dəyişikliklər, qeydlər edilməsi zamanı obyektivlikdən uzaqlaşmalıdır.

Redaktorun yüksək keyfiyyətlərindən biri də müəllifin mətndəki obyektiv aludəçiliyini stilistik düzəlişlərin obyektiv zəruriliyindən seçə bilməsidir.

Bəzən elə hallar olur ki, müəllif ara sözlərinə, feli bağlamalara laqeyd olur, nəşrin redaktoru isə əksinə, onlara xüsusi rəğbətlə yanaşır. Ona görə də redaktor predmetin xüsusiyyətlərindən asılı olan hansı nitq vasitələrinin nə dərəcədə düzgün seçildiyini və istifadə edildiyini mütəmadi müəyyənləşdirməlidir. Təbii ki, müəllif və redaktorun təfəkkürü və nitq üslubu müxtəlif ola bilər. Lakin redaktor sözlərin müxtəlif mənalılığını unutmamalıdır. Hər hansı bir ibarə xoşuna gəlmirsə onu çıxarıb atmamalı, müəllifin dil üslubunu öz dil üslubuna tabe etməyə çalışmamalıdır. Əksinə, özünün bilik dairəsini genişləndirməlidir. Mətdən hər bir ifadəni çıxarıb atmaq, müəllifin fikri ilə razılaşmamaq olar. Lakin yenə də hər bir ifadə üzərində ciddi düşünüb-daşınmalıdır. Onun mənasına varmadan çıxarıb atmaq, xoşu gəlmədiyi üçün yerində olmadığını israr etmək qətiyyətlə redaktora yaraşmayan keyfiyyətlərdir.

Bəzən də redaktor öz savadsızlığına görə olduqca ehtiyatlı tərpənməyi sevir, hər bir ibarə və ifadəyə şübhə ilə yanaşır, son qərarı isə həmin ibarə və yaxud ifadənin xələl gətirə biləcəyindən ehtiyatlanıb əlyazmadan çıxarıb atır.

Düzəlişlərdə obyektivliyə başqa bir səbəbdən – məşhur bir alimin və yaxud şəxsiyyətin əlyazması üzərində işləyərkən də rast gəlinir. Belə vəziyyətdə bəzən müəllif «özündən razı» halda, «mənim əlyazmamın redaktəyə ehtiyacı yoxdur», redaktor isə «mən redaktoram, necə istəyirəm eləcə də düzəldirəm» fikri ilə əlyazmaya yanaşır və nəticədə obyektivliyə yol verilir.

Elə hallar da olur ki, redaktorda nitqin düzgünlüyü üçün mübarizə zamanı purizm¹ xüsusiyyətləri oyanır, müəllif əlyazmanı sanki süzgecindən keçirib, onu təbii özünəməxsusluqdan məhrum edir. Redaktor-puristlər xalq dilində işlənən kobud sözlərdən sanki ehtiyatlanırlar, kitab cümlələrinin, kitab sözlərinin işlənməsini təbii sanırlar. Bu da redaktorun «özünü mühafizə» etməsindən irəli gəlir.

Mətnin dil və üslubunun tam və dolğun redaktəsi üçün redaktordan əlyazmaya tənqidi yanaşma ilə birgə doğma dilin qayda-qanunlarına malik olmaq tələb edilir.

Üçüncü tələb – normativ üslubiyyatın tövsiyə və qaydalarından istifadə zamanı ehtiyatlılıq və diqqətlikdir.

Bu tələb iki səbəbdən irəli gəlir:

Birincisi, bəzi redaktorlar kontekstin xüsusiyyət və vəzifələrinin uyğunluğuna varmadan üslubiyyatın qayda və tövsiyələrindən kobudcasına istifadə edirlər.

İkincisi, əsərin dili olduqca incə bir varlıqdır və şablon hərəkətlər onu bəzəməz, əksinə daha da eybəcərləşdirər.

Redaktor dili mükəmməl bilməlidir. Dili bilmək o demək deyil ki, o frazeologiyani, sintaksis normalarını, dil proseslərini bilməlidir. Redaktor qeyd olunanlarla yanaşı dilin nəzəriyyəsinə, peşəkarlıq – dilçilik biliklərinə malik olmalıdır. Çünki o, təcrübədə müxtəlif dil məsələlərinin həlli ilə qarşılaşır. Bu məsələləri isə ciddi nəzəri əsasla malik olmaqla həll etmək mümkündür. Əfsuslar olsun ki, əksər redaktorlarda belə bir əsasın çatışmazlığı duyulur. Redaktorlarda nəzəri biliyin səthiliyi bir çox hallarda onları subyektiv və əsassız qərarlar çıxarmağa sövq edir.

Bir sözlə, əlyazmanın dili üzərində işləyərkən şablon qərarlar faydasızdır. Bəzi hallarda eyni bir normativ istifadəsi mümkündür, digər hallarda isə tamamilə uyğunsuzluğa yol verilir. Məhz buna görə də redaktor üslubiyat qaydalarının pozulub-pozulmaması haqqında qərar qəbul etməmişdən öncə mətni bütövlükdə təhlil etməlidir.

Beləliklə, normativ üslubiyyat qaydalarından nə mexaniki, nə də şabloncasına yox, əlyazmanın konteksti əsasında istifadə etmək lazımdır. Çünki redaktor əsərin dil və üslubunu yaxşılaşdırmağa bilər.

Dördüncü tələb – tipik normativ üslubiyyat səhvlərini duymağa və onları ləğv etməyə yardımçı olan təhlil üsullarını bilmək, həmin üsul və vərdisləri inkişaf etdirmək vacibdir. Əks təqdirdə nəzərdən qaçan səhvlər və xətalər əlyazmada öz əksini tapa bilər.

H.M.Sikorski də redaktorun dil və üslubiyyat üzərindəki işinə yüksək qiymət verir. O qeyd edir ki, hər bir redaktor müəlliflə birgə iş zamanı mətnin elmi məzmununu, ideya-tərbiyəviliyi ilə yanaşı əsərin dilinə də diqqət yetirməlidir. Bu hal tədris ədəbiyyatının redaktə prosesində daha vacibdir. Burada əsas diqqət tədris ədəbiyyatının strukturuna kompozisiyasına doğru yönəldilməlidir.

¹ Purizm – mühafizəkarlıq üzündən hər hansı bir şeyi, məsələn dili olduğu kimi dəyişməz və təmiz şəkildə saxlamağa çalışaraq, hər cür yeniliyə qarşı mübarizədə ifrata varma («rusca-azərbaycanca lügət», II hissə, 1984).

Tədris ədəbiyyatı elmi nəşrlərdən onunla fərqlənir ki, burada biliklər müəyyən metodiki işləmələrlə verilir. Bu da tədris olunan biliklərin tələbələrə, şagirdlərə təlimində yüngüllük yaradır.

Metodiki quruluş nə deməkdir? Bu tədris ədəbiyyatının daxili formasıdır. Onun əsas məqsədi tədris prosesində şagird və tələbələrin yaradıcı imkanlarını oyatmaq, onların yaddaşında təfəkkür və müstəqil bilik vərdişləri və bacarığı aşılamaqdır.

Redaktor tədris ədəbiyyatına dair əlyazma üzərində işləyərkən onun (yəni əlyazmanın) tədris olunan fənnin proqramına, həmin fənnin tədrisi üçün ayrılan saata uyğun olub-olmamasına diqqət yetirməlidir.

Bəzən əlyazmanın həcmi ya proqram materialından az, ya da çox olur. Belə hallarda redaktor daha diqqətli olmalıdır. Uzun-uzadı şərhləri, təkrarları, lazımsız sitatları ixtisar etməli və yaxud da ki, əksinə.

Əlyazmanın dilinə ciddi yanaşılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Лухтенштейн Е.С., Сикорский Н.М., Урнов М.В. Теория и практика редактирования. М., «Высшая школа», 1961.
2. Мильчин А.Э. Методика редактирования текста. М., «Книга», 1980.
3. Редактирование отдельных видов литературы. Под ред. Н.М.Сикорского. М., «Книга», 1987.
4. Справочная книга редактора и корректора. М., «Книга», 1985.
5. Почечуев А.Н. Вычитка рукописи. М.-Л., 1947.
6. Kamandar Şərifli. Mətnşünaslığın əsasları. B., 2003.
7. Çar əsərlərinin biliqrafik təsvir qaydaları. ADU, B., 1984.
8. Babayev F. IV hakimiyyət. B., «Renesans» nəşr., 2000.

РАБОТА РЕДАКТОРА НАД ЯЗЫКОМ И СТИЛЕМ РУКОПИСИ

У.Г.ДЖАНИЕВА

АННОТАЦИЯ

В статье автор анализирует редакторскую работу над рукописью, редакторское исследование текста и т.д.